

VARIAATIO JA SEN SELITTÄMINEN KAAKKOISHÄMÄLÄISEN MURREINEISTON VALOSSA

leissilmäys vanhoihin äännehistorioihin antaa sen vaikutelman, että alueellista vaihtelua lukuun ottamatta puhekieli olisi ollut varsin varioimatonta. Osittain lienee kyse siitä, että aiempi paradigma on ohjannut kuvaamaan kieltä homogeenisempänä ja varioimattomampana kuin se on todellisuudessa ollut. Puhtaan murteen ideaalista on ollut vaikeaa irtautua. (Siitonen 1981: 48–49; Nuolijärvi 1988a: 117–122.) Olisi kuitenkin liioiteltua väittää, ettei aiemmassa murteentutkimuksessa olisi lainkaan kuvattu kielenvaihtelua, sillä merkintöjä rinnakkaismuodoista voi löytää niin varhaisimmista kuvauksista (ks. Nuolijärvi 1988a) kuin 1900-luvun äännehistorioista; esimerkiksi Eeva Lindénin Kaakkois-Hämeen äännehistoriassa on toistuvasti mainintoja variaatiosta (ks. esim. 1942: 36, 143). 1990-luvun sosiolingvistiä askarruttaa näitä havaintoja lukiesaan moni asia: Kuinka usein kyseinen muoto esiintyy? Kuka varianttia käyttää? Onko mainittu muoto väistymässä vai valtaamassa alaa?

Sosiolingvistiikassa kielen varioivuutta pidetään itsestään selvänä lähtökohtana (esim. J. Milroy 1992: 1–5). Pyrkimyksenä on selvittää, miten ihmiset puhuvat ja miksi he käyttäytyvät lingvistisesti siten kuin käyttäytyvät. Vastausta on etsitty tarkastelemalla sosiaalisten ja lingvististen variaabeleiden korrelaatioita. (Hudson 1980: 3–4; Figueroa 1994: 70–71.) Variaation struktuuria selittämällä pyritään löytämään selityksiä kielen muuttumisel-

le ja myös ennustamaan sitä. Mihin suuntaan kieli muuttuu? Kuinka nopeasti? Keiden johdolla? Miksi? Sosiolingvistiikka on pystynyt vastaamaan moniin kysymyksiin varsin tyydyttävästi, kaikkiin kuitenkin ei.

Tässä artikkelissa tarkastelen variaation tutkimista ja tulkitsemista yhden pitäjän murteen avulla. Pyrin keskustelemaan siitä, mitä keinoja perinteisellä sosiolingvistiikalla on variaation selittämisessä, ja toisaalta siitä, millaisiin ongelmiin näillä metodeilla törmätään. Käytän esimerkkinä kaakkoishämäläistä Artjärven murretta, jota olen tarkastellut pro gradu -tutkielmassani (Lappalainen 1994). Artjärvi on tutkimuskohteena erityisen kiinnostava siksi, että se sijaitsee pääkaupungin ja muiden eteläsuomalaisten kaupunkien lähituntumassa. Lyhyiden välimatkojen vuoksi innovaatioiden voi olettaa levinneen sinne jo varhain ja variaation olevan tästä syystä runsasta.

TUTKIMUSAINEISTO

Olen kerännyt aineiston keväällä 1993 yhdessä Arto Lappalaisen kanssa haastattelemalla eri-ikäisiä artjärveläisiä heidän kotipaikkakunnallaan¹. Tutkimus kuuluu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murteenseuruuprojektiin, jonka tavoitteena on selvittää paikallismurteiden nykyistä tilaa ja kehitystä pitkällä ajanjaksolla (Yli-Paavola 1994). Tutkimuksen ensimmäinen kierros päättyi vuonna 1995, mikä tarkoittaa sitä, että aineistoa on kerätty kaikilta 10 tutkimuspaikkakunnalta. Käytän artikkelissani vertailuaineistona mm. tämän projektin puitteissa valmistuneita opinnäytetöitä (Heikkinen 1992, Pajari-
nen 1995).

Tutkimuksessani on tarkasteltu neljää ikäryhmää: vanhat (V = 66–73-vuotiaat), keski-ikäiset (K = 38–45-vuotiaat), nuoret (N = 21–27-vuotiaat) ja lapset (L = 10–14-vuotiaat). Ikäryhmät ja informanttien valinta yleisemminkin noudattelivat pitkälti murteenseuruun periaatteita, joskin omaan tutkimukseeni lisättiin nuorten ryhmä. Kaikkiaan informantteja on 20 — kussakin ryhmässä 5 informanttia, minkä vuoksi miesten (m) ja naisten (n) lukumäärä on kaikissa ryhmissä epätasainen. Laajensin vielä aikaperspektiiviä aiemmin kerätyn vertailuaineiston avulla. Tämä aineisto koostuu neljän informantin, kolmen naisen ja yhden miehen, haastattelusta. Haastattelut ovat eri tutkijoiden tekemiä ja litteroimia, ja ne on toteutettu eri ajankohtina. Vertailuryhmän informantit olivat haastatteluhetkellä hieman vanhempia (75–84-vuotiaita) kuin oman tutkimukseni vanhat. (Ks. tarkemmin Lappalainen 1994: 17–22.)

ARTJÄRVI JA SEN MURRE

Artjärvi on ollut koko olemassaolonsa ajan pieni pitäjä, mutta 1900-luvun loppupuoliskolla väkiluku on huvennut alle puoleen parhaista vuosista; Uudenmaan läänin maatalousvaltaisimmassa kunnassa ei ole riittänyt työtä kaikille. Tutkimusvuonna 1993 siellä asui 1 697 henkeä. (Suomen tilastollinen vuosikirja 1994, taulukko 31; SVT, Väestö. Väestönmuutokset 1900–1975.) Hallinnollisesti Artjärvi on osa Uudenmaan lääniä, mut-

¹ Ks. tarkemmin kahden haastattelijan käytöstä ja tästä kokeilusta saaduista tuloksista Lappalainen 1994.

ta läänin pääkaupungin, Helsingin, sijasta kaupunkimatkat ovat suuntautuneet jo vuosikymmenten ajan Lahteen:

- HL: Mites jos täältä joku lähtee kaupunkiin ni minnekkä sitä sitte mennää?
Vm1: no se on tää Lahti tai onhan tää Orimattilakin kaupunki. mehän ollaa ihan kaupungin rajalla kylläkin. se on, täst ei oo Orimattilan, rajaan kun noin, linnuntietä kilometri matkaa ja se Orimattila on kaupunki ja, mutta noin Lahti se on, melkein, sellanen, ollu, minum muistoon, semmonen, niin kuttää, pa-sellanen, paikka missä nyt eniten, tästä, kylältäkin on käyty. no Orimattilaan nyt ov vähän, että sielläkin alkaa ollaj jo vilkkaampaa se keskustasta mutta (noin), kyllä Lahti ov viel sentää.

Murremaantieteellisesti Artjärven murre kuuluu kaakkoishämäläisten murteiden Iitin ryhmään. Hämmäläismurteet ovat hyvin heterogeeninen murreryhmä, mitä kuvaa niiden jakautuminen neljäksi murreryhmäksi. Itäisin ryhmä, kaakkoishämmäläiset murteet, jakautuu vielä kolmeen alaryhmään, Hollolan, Iitin ja Porvoon ryhmään (Lindén 1942: XI). Kaakkoishämmäläisille murteille ovat hämmäläisten tunnusmerkkien lisäksi ominaisia myös monet itäiset piirteet, joista osa on kiistatta karjalaista vaikutusta. Ainesten monilähtöisyys on näkynyt Artjärven murteessa näihin aikoihin asti. Nykytilanteen kannalta onkin kiinnostavaa tarkastella, millä entisistä aineksista on ollut elinvoimaa ja toisaalta mistä suunnasta on omaksuttu uusia variantteja.

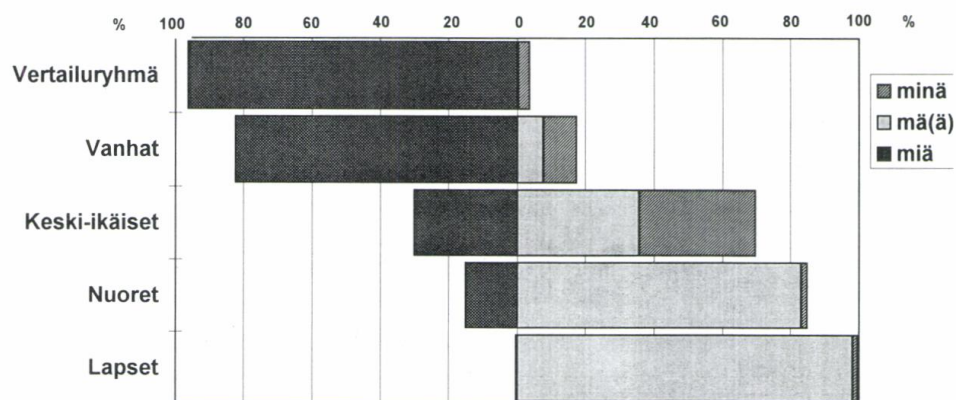
ARTJÄRVEN MURTEEN NYKYVARIATIOSTA

Tavoitteenani on osoittaa muutaman kielenpiirteen avulla, mihin suuntaan Artjärven murre on muuttunut ja muuttumassa. Tässä yhteydessä esitän vain yleistendenssejä ja kuvailen variaatiota lähinnä kvalitatiivisesti. Olen tarkastellut useimpia piirteitä yksityiskohtaisemmin pro gradu -työssäni (Lappalainen 1994).

ITÄISTEN PIIRTEIDEN KOHTALO

Leimallisimpana itäisenä piirteenä Artjärven murteessa voinee pitää 1. ja 2. persoonan persoonapronominien nominatiivimuotoja (*mie* ~) *miä*, (*sie* ~) *siä*, (*myö* ~) *myä*, (*työ* ~) *tyä*, joilla on yhä laaja levikki kaakkois- ja savolaismurteiden alueella. Monikossa niiden levikki kattaa miltei koko itämurteiden alueen (Kettunen 1940a, kartta 29), *mie*- ja *sie*-varianttien pääasiallisinta levikkialuetta taas ovat kaakkoismurteet ja itäiset savolaismurteet (mt. kartta 112). Artjärven murteen tarkastelun kannalta kiintoisinta on se, että pitäjä sijaitsee itämurteisten varianttien läntisessä reunassa. Koska haastatteluaineistossa 2. persoonan esiintymämäärä jää vähäiseksi, keskityn tarkastelemaan vain 1. persoonaa.

Kuvio 1 kuvastaa yksikön 1. persoonan pronomien nominatiivimuotojen variaatiota tutkimillani artjärveläisillä. Artjärven nykymurteessa esiintyy kolme varianttia: murteellinen *miä*, yleispuhekielinen *mä(ä)* ja yleiskielinen *minä*. Kuvioista ilmenee hyvin se, miten eteläsuomalainen murre on nopeasti tasoittumassa: aiemmin haastatellulla vertailuryhmällä murteellinen *miä* on lähes yksinomainen, lapsilla sen osuus on alle prosentin.

Kuvio 1. Kaikkien ikäryhmien yksikön 1. persoonan pronominit, nominatiivi.

Kahden nuorimman ryhmän variaatio osoittaa, että yleispuhekielinen *mä* on valloittanut *miä*-variantin paikan.

Monikon 1. persoonassa variantteja on vähemmän kuin yksikössä, sillä murteellisen *myä*-variantin rinnalla esiintyy sekä yleiskielessä että yleispuhekielessä *me*. Artjärvellä murteellisuus näyttää väistyvän yksikössä ja monikossa tasatahtia: *miä*- ja *myä*-variantin osuus on kaikilla ryhmillä miltei samansuuruinen; sama pätee pitkälti myös yksilötasolla.

Artjärven murteen kehitystä on mielenkiintoista peilata muilta paikkakunnilta kerättyihin tietoihin. Itäisten varianttien väistyminen ei ole maanlaajuinen ilmiö, vaan itämurteiden alueella niillä näyttää olevan selvää prestiisiä. Esimerkiksi Lappeen, Lapinlahden ja Liperin murteista tehdyt pro gradu -tutkielmat osoittavat, että nuorimmatkin informantit ovat lähes yksinomaisesti murteellisten persoonapronominivarianttien kannalla. (Ks. Stockmakari 1988: 101–108; Heikkinen 1992: 141–145; Pajarinen 1995: 39–46, 49–50.)

LEIMALLISET JA LEIMATTOMAT HÄMÄLÄISYYDET

Artjärven murre kytkeytyy länteen eritoten hämäläisten piirteidensä kautta. Osa näistä piirteistä (esim. *tt* yleiskielen *ts*:n vastineena sanoissa *seittemän* ja *kattoo*) kuuluu myös yleispuhekieleen, ja niiden levikki on nykyisellään niin laaja, ettei niiden perusteella voi tunnistaa puhujan kotipaikkaa. Toisten levikki (esim. hämäläinen *l*) taas on viime vuosikymmeninä pienentynyt, ja nämä variantit ovat käyttäjien vähentyessä ja ikääntyessä leimautuneet selvästi murteellisiksi. Tarkastelen seuraavaksi sekä leimallisia että leimattomia hämäläisyyksiä.

Monikon 1. persoonan pronominiinien obliikvisijoissa on käytetty hämäläismurteissa ja osassa lounaismurteita *meiti*-vartaloisia muotoja. *meiti*-vartalo ei ole koskaan ollut yksinomainen, vaan sitä on käytetty *mei*-vartalon rinnalla. Sekä Lindénin että Kettusen mukaan varianteilla on ollut eri funktiot, mutta ainakaan nykymurteessa jakoa ei pysty tekemään. (Kettunen 1940a, kartta 80; 1940b: 133; Lindén 1942: 35–36.) Murteellisilla obliikvisijamuodoilla on ollut sama kohtalo kuin nominatiivilla — väistyminen. *meiti*-vartaloisen variantin osuus on Artjärven nykymurteessa varsin pieni, kaiken kaikkiaan vain 19 %. Yli puolet informanteista ei käytä lainkaan *meiti*-muotoja; esim. lapsilta ja nuorilta naisilta tämä variantti puuttuu täysin. Muutos yleiskielen suuntaan on joustavaa, koska *mei*-vartalo on aiemminkin esiintynyt *meiti*-vartalon rinnalla.

▷

t:n heikon asteen vastineena on kaakkoishämäläisissä murteissa ollut lähinnä *l* tai *r*. Kettusen kartastossa (1940a, kartat 65–82) Artjärvi on merkitty kokonaisuudessaan *l*-pitäjäksi, mutta todellisuudessa *l*:n ja *r*:n raja lienee kulkenut Artjärven keskellä (Nuolijärvi 1976: 3). Naapurikunnista Orimattila, Myrskylä ja Lapinjärvi kuuluvat *r*-alueeseen, ja Kaakkois-Hämeen itä-pohjoisrajan takana vallitsee itämurteinen katoedustus (Lindén 1942: VIII, 72).

Kuten taulukko 1 osoittaa, 1990-luvun Artjärven puhekielessä esiintyy vielä useita variantteja — murteelliset *l*, *r* ja *t*², yleiskielinen *d* ja itämurteinen, nykyisin leksemeittäin yleispuhekieleenkin kuuluva katovariantti. Ikäryhmittäisten erojen perusteella variaation voi kuitenkin ennustaa vähenevän. Vanhat käyttävät kaikkia variantteja, mutta heiläkin murteellisten varianttien osuus on yhteensä vain noin neljännes. Ero vertailuryhmään on selvä, mutta toisaalta on huomattava se, että jo edellisellä sukupolvella on tässä piirteessä variaatiota. Vuosikymmeniä sitten stigmatisoituneen *l*:n väistyminen ei ole mikään ihme, mutta myöskään aiemmin Hämeessä prestiisiasemassa ollut *r* ei ole kyennyt kilpailemaan yleiskielen *d*:n kanssa (ks. *r*:n prestiisistä tarkemmin Kettunen 1940b: 109; Virtaranta 1958: 12, 59; Nahkola 1982: 27). Nuorimmilla esiintyy *d*:n ohella myös runsaasti katovarianttia. Sen esiintymisehdot ovat pikemmin yleispuhekielen kuin itämurteiden perinteisen kannan mukaiset³.

	d		Ø		r		l		t		yht. f
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Vert.	(61)	18,9	(12)	3,7	(45)	13,9	(179)	55,9	(26)	8,0	323
Vanhat	(328)	63,8	(53)	10,3	(74)	14,4	(46)	8,9	(13)	2,5	514
Kesk.	(360)	71,6	(94)	18,7	(24)	4,8	(17)	3,4	(8)	1,6	503
Nuoret	(236)	50,2	(218)	46,4	(5)	1,1	(2)	0,4	(9)	1,9	470
Lapset	(247)	46,9	(262)	49,7	(2)	0,4	(2)	0,4	(14)	2,7	527

Taulukko 1. Kaikkien informanttien yleiskielen *d*:n vastineet kaikissa asemissa.

Kolmantena väistyvänä hämäläisyytenä voi mainita akt. ind. preesensin ja imperfektin mon. 3. persoonan verbimuodot, esim. *he saivat(t)en*. Lindénin mukaan tässä piirteessä on vanhastaankin ollut variaatiota (1942: 36), ja monikon 1. pers. pronomien obliikvisijojen tapaan variaatio kallistuu laajalevikkisen yleispuhekielisyyden suuntaan. Nykymurteessa murteelliset muodot kuuluvat lähinnä vain muutamien vanhimpien informanttien idiolektiin. Väistymistä edistää ennen muuta yleispuhekielen suuntaus inkongruentteihin muotoihin, esim. *ne saa* (esim. Mielikäinen 1982: 281–282; A. Lindén 1994: 61; Paunonen 1995a: 187–191).

Yleiskielen *ts*-yhtymän edustus hämäläismurteissa on muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta vaihtelematon *tt* (Kettunen 1940a, kartat 8–10; Lindén 1942: 19–26). Nyky-

² *t* esiintyy vain yksitavuisten sanojen monikon genetiivimuodoissa (Lindén 1942: 73).

³ Itämurteissa yleiskielen *d*:tä vastaa säännöllisesti kato tai siirtymä-äänne (Virtaranta 1958: 12), sen sijaan yleispuhekielessä katovariantin esiintymisehdot ovat pitkälti leksikaaliset. Runsaiteen katomuotoja esiintyy *hd*-yhtymän sisältävissä sanoissa (esim. *kaheksan, tehä*). (Mielikäinen 1991: 8, kartta 1.)

puhekielessä vaihtelusuhteeksi on muotoutunut *tt* : *t*, mutta variaatio on lekseemeittäin runsasta (Mielikäinen 1982: 286; 1991: 10–13). Osa Artjärven murteeseen lukeutuvista varianteista (esim. *seittemän*, *itte*, *kattoo* 'katsoo') on yhteneviä yleispuhekielen kanssa, ja juuri näillä näyttäisi olevan säilymisedellytyksiä; sen sijaan useimmat *tt*:lliset heikkoasteiset muodot (esim. *ottat* 'otsat', *katton* 'katson') ovat väistymässä.

Edellisessä luvussa esiteltyjen itäisten ja tässä luvussa tarkasteltujen läntisten piirteiden välillä on yksi ratkaiseva ero: itäiset piirteet ovat pääasiallisella levikkialueellaan varsin elinvoimaisia, mutta useimmat hämäläisyydet näyttäisivät olevan väistymässä muuallakin Hämeessä (ks. esim. Nahkola 1982: 28–29, 35–36; Eriksson 1988: 17–24, 54–58, 72; Heltola 1991: 37, 43, 48–49). Muutos lienee lähtenyt kaupungeista, ja pikku hiljaa piirteet ovat saaneet maalaisen leiman. Vain ne piirteet, jotka kuuluvat murrerajat ylittävään yleispuhekieleen, näyttäisivät säilyvän. Näihin leimattomiin variantteihin lukeutuvat vielä aktiivin 2. partisii-pin geminaatta-*n*:lliset muodot. *saannu*-, *antannu*-tyyppi on ollut jo Lindénin tutkimuskeruiden aikaan vaihtelussa *saanu*-, *antanu*-variantin kanssa (1942: 143), mutta se on yhä elinvoimainen artjärveläisten kahdella vanhimmalla ikäryhmällä, useimmilla nuorillakin käytössä. Sen esiintyminen hyvin yleiskielisilläkin yksilöillä osoittanee, että sitä ei tiedosteta murteelliseksi. Samanlaisia havaintoja *saannu*-variantin leimattomuudesta on myös Sysmästä (Palander 1982: 169).

SUPPEA-ALAISET KAAKKOISHÄMÄLÄISYYDET

Artjärven murteessa on näihin päiviin saakka esiintynyt useita variantteja, jotka ovat ominaisia vain kaakkoishämäläisille tai vielä suppeammin vain osalle niitä. Yksi kiinnostavimmista erityispiirteistä on omistusmuotojärjestelmä, jossa on vanhastaankin ollut variaatiota ja jossa viime vuosikymmenten aikana on tapahtunut monenlaisia muutoksia (ks. Iitin murteiden vanhasta kannasta tarkemmin Lindén 1942: 136–140; 1946: 1–46; ks. myös Nuolijärven artikkelia tässä lehdessä).

Suomen murteiden omistusmuotojärjestelmä on kirjakielen käytäntöä monimuotoisempi (Lindén 1959: 299–305). Yleensä on ollut tapana erottaa refleksiiviset ja ei-refleksiiviset tapaukset toisistaan sen mukaan, viittaako suffiksi lauseen subjektiin tai siihen verrattavaan lauseenjäseneen vai lauseen ulkopuolelle (ks. esim. Paunonen 1995b: 506; 1995c [1982]: 181–182, 187). Tämä eronteko on tarpeellinen siitä syystä, että refleksiivisissä yhteyksissä ei ole kansankielessä eikä kirjakielessä käytetty persoonapronominin genetiivimuotoa; 3. persoonassa sen käyttö muuttaa suorastaan lauseen merkitystä. Tässä yhteydessä keskityn kuitenkin vain ei-refleksiivisiin tapauksiin, koska niissä kirjakielen ja murteen järjestelmät menevät ristiin ja variaatio on runsasta (ks. Paunonen 1995c [1982]: 187). Tämä rajaus johtuu myös siitä, että aineistossani refleksiivisten esiintymien määrä on vähäinen. Persoonapronomien tapaan keskityn vain yksikön ja monikon 1. persoonaan.

Yksikön 1. persoonan uudet ja vanhat variantit ovat kombinoituneet Artjärven nykypuhekielessä monin eri tavoin, vaikkakaan aivan kaikki mahdollisuudet eivät ole edustettuina. Ensinnäkin persoonapronominin genetiivimuodon suhteen on neljä vaihtoehtoa: murteellinen *min*, yleiskielinen *minun*, yleispuhekielinen *mun*, ja lisäksi yleiskielessä ja murteessa pronomini voidaan jättää ilmipanematta, koska omistusliite sisältää riittävästi informaatiota. Omistusliite edustuu kolmella eri tavalla: vanhaa murteellista

▷

kantaa edustaa *-in*⁴, yleiskielistä varianttia *-ni* ja yleispuhekielistä nollavariantti. Vaihtoehtoja on yhteensä 11.

Taulukkoon 2 on merkitty kaikki mahdolliset yhdistelmät ja se, mitä varianteja ja missä määrin eri ikäryhmillä esiintyy. Koska frekvenssit ovat suhteellisen pieniä, prosenttilukuja voi pitää lähinnä suuntaa antavina.

	Vanhat		Keski-ik.		Nuoret		Lapset		Yht. f
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
min isäin	(5)	11,4							5
min isäni									
min isä	(6)	13,6	(8)	33,3	(3)	8,1			17
minun isäin	(7)	15,9							7
minun isäni	(3)	6,8							3
minun isä	(13)	29,5	(2)	8,3					15
mun isäin			(1)	4,2					1
mun isäni	(2)	4,5			(1)	2,7			3
mun isä			(13)	54,2	(33)	89,2	(48)	100	94
isäni	(4)	9,1							4
isäin	(4)	9,1							4
Yht.	(44)	100	(24)	100	(37)	100	(48)	100	153

Taulukko 2. Yksikön 1. persoonan omistusmuotojen variaatio ei-refleksiivisissä tapauksissa.

Taulukko 2 kuvastaa hyvin sitä, miten runsaasta variaatiosta ollaan siirtymässä yhteen laajajalevikkiseen varianttiin. Kaiken kaikkiaan omistamista ilmaistaan yksikön 1. persoonassa 10 eri tavalla; ainoastaan kombinaatiosta *min isäni* ei ole ainoatakaan esiintymää. Runsainta variaatio on vanhimmillä informanteilla, joilla esiintyy 8 erilaista vaihtoehtoa. Tässä ikäryhmässä erilaisten varianttien määrä on huomattavan suuri myös yksilötasolla. *minun isä* -variantin osuus erottuu hieman muita suurempana, kuitenkin pitkälti yhden informantin runsaiden esiintymien vuoksi. Vanhoilla murteellisiksi luettavien yhdistelmien osuus (n. 50 %) on suurempi kuin muilla ryhmillä, jotka suosivat selvästi eniten *mun isä* -tyyppiä. Keski-ikäisissä ja nuorissa on pari murteellista yksilöä, joilla esiintyy jonkin verran kaakkoishämäläistä *min*-varianttia. *min* on yksinomaan miesten käytössä; naisilla ei ole yhtäkään esiintymää.

Lisäksi on syytä huomauttaa erikseen muutamista fraasiutuneista kiteytymistä, jotka ovat yleiskielisessä muodossaan tavallisimmin *muistaakseni*, *käsittääkseni* ja *mielestäni*, mutta niihin voi liittyä myös genetiivimuoto (esim. *minun mielestäni*)⁵. Lisäksi on joita-

⁴ *m*-loppuista suffiksia (esim. *min poikam*) nykymurteessa ei enää tavata; myöskään heikkoasteisista muodoista (esim. *min pojain*) ei näy jälkiä (vrt. Lindén 1946: 3–6).

⁵ Näitä tapauksia ei ole laskettu taulukon lukuihin.

kin kiteytyneitä ilmauksia, joihin liittyy possessiivisuffiksi muttei koskaan genetiiviä, esim. *itselleni*. Nämä kiteymät ovat sikäli kiinnostavia, että ne näyttäisivät säilyttävän murteellisia muotoja pisimpään. Esimerkiksi *min* esiintyy muutamilla informanteilla tiheästi fraasissa *mim mielestä*, ja murteellista omistusliitettä kuulee muutoin yleiskielisiä tai yleispuhekielisiä variantteja käyttävillä esim. sellaisissa tapauksissa kuin *itteksin* tai *koko ikään*.

Monikon 1. persoonassa omistusliitteen esiintymisehdot ovat monimutkaisemmat, sillä omistusliitettä ei käytetä, jos omistusmuodon edellä oleva persoonapronominin genetiivimuoto ei ilmaise omistusta vaan kuulumista perheeseen tai muuhun tuttavalliseen yhteisöön (Itkonen 1991: 78). Artjärven nykymurteen kannalta tämä ei ole merkityksellistä, sillä nykymurteessa kaikki esiintymät ovat omistusliitteettömiä; omistusliite esiintyy vain joissakin sellaisissa refleksiivisissä yhteyksissä kuin *mei(ll) on aina ollu hyvä suhdek keskenämme* tai *myä aina toisissamme käyti(ä)*⁶. Persoonapronominin genetiivimuodossa on sen sijaan ollut sitäkin runsaammin variaatiota. Kuten edellisestä luvusta kävi ilmi, kaakkoishämäläisissä murteissa käytetään rinnakkain *mei-* ja *meiti-*vartaloisia muotoja. Genetiivin osalta variaatiota lisää vielä astevaihtelu. Aineistossani esiintyvät seuraavat muodot: *meidän ~ meiän ~ meilän* (ainoastaan vertailuryhmällä) ~ *meirän ~ meitin talo*. Samoin kuin yksikössä, meneillään on kehitys runsaasta variaatiosta yhteen, yleispuhekieliseen varianttiin. Lapsilla *meiän* on jo yksinomainen.

Yleishavaintona voi siis todeta, että Artjärven murteessa ollaan siirtymässä ei-refleksiivisissä tapauksissa omistusliitteettömään omistusjärjestelmään, jossa »omistaja» ilmaistaan pelkällä genetiivimuodolla; persoonapronomini on muodoltaan laajalevikkinen yleispuhekielisyys. Tämä pätee havaintojeni mukaan yhtä lailla myös 2. ja 3. persoonaan, ja kehitys näyttää kulkevan samaan suuntaan ainakin 1. persoonan osalta myös refleksiivisessä käytössä. Siirtyminen *mun kirja* -tyyppiin ei-refleksiivisissä tapauksissa ei ole ainoastaan artjärveläinen vaan yleissuomalainen ilmiö (ks. Mielikäinen 1982: 282; Nuolijärvi 1986b: 165–171; Mäkelä 1993: 66–74; Paunonen 1995b: 514–515).

Kiintoisa tutkimuskohde ovat myös *inen*-nominat, joista tavataan osassa kaakkoishämäläisiä murteita yksinomaan lyhentyneitä variantteja, esim. *punain* ja *ensimmäin* (Lindén 1942: 168–169). Näiden lyhyiden muotojen osuus on kaikilla ikäryhmillä suunnilleen puolet. Murteellinen variantti on kuitenkin nuorimmilla leksikaalistunut vain määräsanoihin, pronominaaleihin *sellain* ja *semmoin*. Pronominaalien runsaus esimerkiksi lasten puheessa selittää murteellisen variantin suuren osuuden. Heidän lyhentyneistä muodoistaan kuitenkin vain 4,3 % esiintyy muissa kuin edellä mainituissa pronominaaleissa. Huomionarvoista on se, että *sellai(n)*-variantti on omien havaintojeni mukaan varsin yleinen myös pääkaupunkiseudun nuorten puhekielessä.

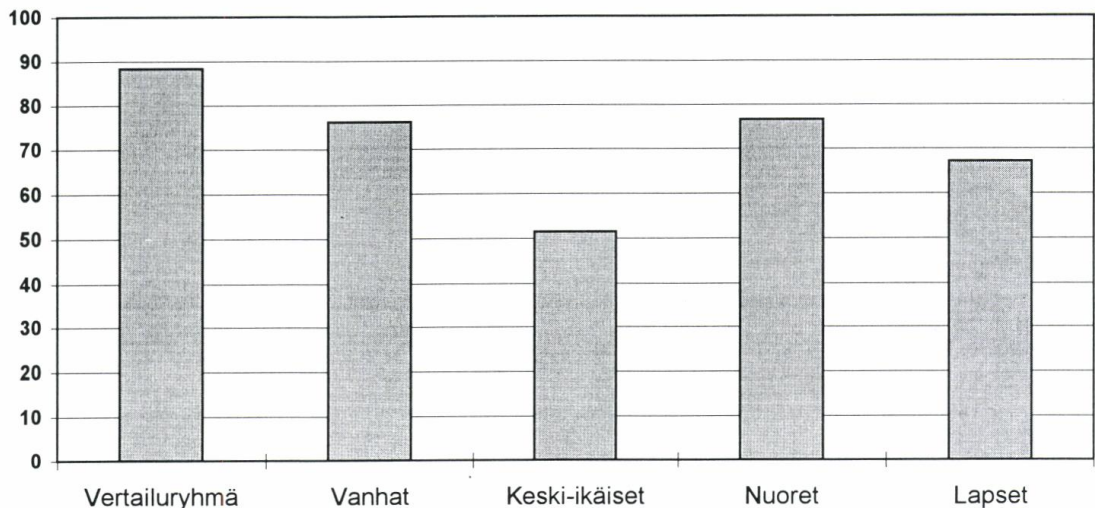
ETELÄSUOMALAISUUDET

Suurimmassa osassa suomen murteita jälkitavujen *UA-* ja *iA-*loppuiset vokaaliyhtymät ovat yleiskielen kannalla. Eteläisimmät murteet muodostavat kuitenkin muista poikkeavan vyöhykkeen: näitä murteita yhdistää vokaaliyhtymien monoftongiutuminen. Pitkävokaa-liset muodot kuuluvat lounaismurteisiin, etelä- ja kaakkoishämäläisiin sekä kaakkois- ja inkeröismurteisiin. (Kettunen 1940a, kartta 197; Lindén 1944: 57–58.)

⁶ Vanhan murteen mukaisesta *-nne*-variantista ei näy jälkiä (vrt. Lindén 1946: 7–8).

Kuten kuvio 2 osoittaa, *iA*- ja *UA*-yhtymän monoftongiutumisen kuuluu hyvin säilyneisiin murrepiirteisiin. Vaikka murrevarianttien osuus onkin reaaliajassa vähentynyt, niitä on kuitenkin kaikissa ikäryhmissä yli puolet, muilla kuin keski-ikäisillä vähintään kaksi kolmannesta. Tämä piirre todistaa sen, ettei murteen säilymisen kannalta ole välttämättä ratkaisevaa murteellisen variantin levikin laajuus, vaan olennaisempi tekijä onkin sen status ja se, mihin sen levikki ulottuu. On myös muistettava, että levikkialueen maantieteellisestä suppeudesta huolimatta tällä alueella on aina ollut paljon asukkaita eli variantin käyttäjiä on kuitenkin ollut runsaasti. *kouluu*, *poikii* -tyyppi on saanut kaupunkilaisen leiman (Mielikäinen 1982: 286), eikä sitä pienessä eteläsuomalaisessa pitäjässä tunnuta vierastavan. Sen sijaan variantin perinteisen esiintymisalueen ulkopuolella tilanne on toinen: 1980-luvulla tehtyjen kaupunkikielten tutkimusten perusteella monoftongiutunut variantti ei ollut juuri levinnyt alkuperäisen esiintymisalueensa ulkopuolelle (Silvennoinen 1981: 16, 21; Antila 1982: 90–92).

Yhtä lailla eteläsuomalaiseksi mielletään loppuheittoinen *Vi*-partitiivityyppi *taloi*, *jalkoi*, joka esiintyy muutamissa 2-tavuisissa vartaloissa. Sen levikki on vielä monoftongiutuneita *ii*, *UU*-varianttejakin suppeampi, sillä esiintymisalueen itäraja kulkee kaakkoishämäläisten ja kaakkoismurteiden rajaa pitkin (Kettunen 1940a, kartta 202). Tämän variantin osuus artjärveläisten puheessa on vähäisempi, kaikilla ryhmillä kuitenkin vähintään 30 %. Tämä selittyy osin sillä, että aiemmin *Vi*-variantti ei ole esiintynyt *i*-vartaloisissa sanoissa (esim. *nappi* : *nappei*), vaan Artjärven murteessa partitiivin monikkomuoto on ollut yksikkömuodon kaltainen (esim. *monii nappii*) (MA).

Kuvio 2. Kaikkien ikäryhmien monoftongiutuneet *-iA-* ja *-UA-*yhtymät.

tuneita *ii*, *UU*-varianttejakin suppeampi, sillä esiintymisalueen itäraja kulkee kaakkoishämäläisten ja kaakkoismurteiden rajaa pitkin (Kettunen 1940a, kartta 202). Tämän variantin osuus artjärveläisten puheessa on vähäisempi, kaikilla ryhmillä kuitenkin vähintään 30 %. Tämä selittyy osin sillä, että aiemmin *Vi*-variantti ei ole esiintynyt *i*-vartaloisissa sanoissa (esim. *nappi* : *nappei*), vaan Artjärven murteessa partitiivin monikkomuoto on ollut yksikkömuodon kaltainen (esim. *monii nappii*) (MA).

VARIAATION SELITTÄMINEN

Edellä olen ryhmitellyt murrepiirteitä niiden aikaisemman levikin perusteella. Väistyvien piirteiden yhteisenä nimittäjänä ei näytä olevan se, että niiden pääasiallinen käyttöalue olisi lännessä tai idässä eikä välttämättä levikin laajuuskaan (vrt. Thelander 1979: 112–116). Sen sijaan säilyvien varianttien tuntomerkit on helpompi tunnistaa: elinvoimaiset piirteet ovat leimattomia yleispuhekielisyyskäytäntöjä tai yleisiä eteläsuomalaisuuksia, jotka

kuuluvat myös läheisten kaupunkien puhekieleen. Tätä kehitystä tarkasteltaessa herää kysymys, miksi Artjärven murre tuntuu olevan menettämässä kaiken omaleimaisen. Muutosprosessi näyttäisi käynnistyneen jo monia vuosikymmeniä sitten, sillä vanhimmilla-kin informanteilla variaatio on runsasta. Kaikkialla Suomessa kehitys ei näyttäisi etenevän ainakaan yhtä nopeasti ja dramaattisesti tähän suuntaan: monet 1990-luvun aikana tehdyt opinnäytetyöt osaltaan todistavat, että murteet eivät tasoitu vain yleispuhe- tai yleiskielen suuntaan vaan yhä on meneillään kielenmuutoksia, jotka vievät suppealevikkisempiä aluemurteita laajalevikkisistä prestiisivarieteeteista pois päin (esim. Riihiaho 1990: 81; Mantila 1992: 203–204; Pajarinen 1995: 150).

MUUTTOLIIKE JA MURTEEN MUUTOSTENDENSIT

Artjärven murteessa tapahtunutta ja yhä meneillään olevaa muutosta voi selittää varsin uskottavasti sosiaalisen verkon käsitteellä. Sosiaaliset verkot ovat tulleet kielitieteessä tunnetuiksi erityisesti Lesley Milroy ja James Milroyn tutkimusten kautta. Heidän keskeisin havaintonsa on se, että sosiaalisen verkon rakenne korreloi kielenkäytön kanssa: löyhät kontaktit edistävät innovaatioiden leviämistä, kun taas tiheet verkot toimivat ryhmän kielimuotoa säilyttävinä yksikköinä. (L. Milroy 1987b, J. Milroy 1992.) Koska Artjärven tutkimuksessa ei ole tutkittu sosiaalisia verkkoja L. Milroy ja J. Milroyn tarkoittamassa mielessä, niitä ei voi hyödyntää yksilötason selittämisessä. Erilaisten kontaktien vaikutusta voi kuitenkin tutkia yleisellä tasolla esimerkiksi väestötietoja tarkastelemalla.

1900-luvun väestötilastot⁷ osoittavat mm. sen, että 1960-luvulle saakka syntyvyys on ollut Artjärvellä suurempaa kuin kuolleisuus, sotavuosia lukuun ottamatta, mutta väkiluku ei ole silti kasvannut. Luonnollisen väestönkasvun puolesta väestön olisi siis pitänyt lisääntyä koko ajan, mutta todellisuudessa kasvua on tapahtunut vain vuosien 1915–1930 aikana. Toisen maailmansodan jälkeen merkittävä poikkeus on vuosi 1949, jolloin Artjärvelle asutettiin satoja siirtolaisia, lähinnä Säkkijärveltä ja Vahvialasta. Tämän väestönsiirron johdosta Artjärven väkiluku lisääntyi edellisvuodesta yli 600 hengellä ja kohoosi pitäjän historian huippulukemiin (3 447). 1950-luvulta lähtien väkiluku on laskenut romahdusmaisesti alle puoleen ennätysvuosista. Vuonna 1994 asukkaita oli alle 1 700.

Syy väkiluvun laskuun on ollut sama kuin muuallakin maaseudulla — muuttoliike. Vain kasvun vuosina 1915–1930 nettomuutto on ollut positiivinen, muutoin lähtömuutto on ollut jatkuvasti tulomuuttoa suurempi vuosisadan alusta lähtien. (SVT, Väestö. Väestönmuutokset 1900–1975, Väestörakenne ja väestönmuutokset kunnittain 1976–1979, Väestönmuutokset kunnittain 1980–1994.) Muuttoliike ei siis ole mikään uusi ilmiö. Rosenberg on osoittanut väitöskirjassaan (1966: 107), että jo 1800-luvulla asuinpaikan vaihtaminen oli Uudellamaalla hyvin vilkasta. Vielä silloin muuttoliike oli hyvin maaseutupaikoinneista, valtaosaltaan muuttoa naapurikunnasta toiseen tai korkeintaan kahden kunnanrajan yli (mts. 52, 85–90). Kaiken kaikkiaan maaseutu menetti kuitenkin väestöään

⁷ Artjärven henkikirjat; Suomen tilastolliset vuosikirjat 1900–1994; SVT, Väestö. Väestönmuutokset 1900–1975; SVT, Väestö. Väestörakenne ja väestönmuutokset kunnittain 1976–1979; SVT, Väestö. Väestönmuutokset kunnittain 1980–1994.

kaupungeille (mts. 177). Artjärvellä muuttotappiot jäivät koko läänin ajatellen 1800-luvulla suhteellisen pieniksi (mts. 210–213).

Maassamuuton kehityksestä ja vilkkaudesta tehdyt tutkimukset vuosilta 1880–1939 (Lento 1951) ja 1951–1955 (Purola 1964) osoittavat Uudenmaan läänin erottuvan selvästi muuttovilkkaudessa muista lääneistä; myös Hämeessä muuttaneisuus oli vilkasta (Lento 1951: 58; Purola 1964: 36, 112). Muuttoliike näyttäisi siis käynnistyneen tällä alueella laajamittaisempana muuta maata aikaisemmin. Lennon mukaan Uusimaa, Hämeen sekä myös Turun ja Porin lääni poikkesivat muista hyvin loogisesta syystä: näiden läänien alueilla sijaitsivat sekä suurimmat kaupungit että huomattavimmat maaseutukeskukset. (Lento 1951: 58, 68.) Runsaasti muuttovoittoa vuosina 1880–1939 saivat mm. pääkaupunkiseutu, Lahti ja Käkisalmi; sen sijaan Artjärven kaltaiset pienet maaseutukunnat kärsivät muuttotappioista (mts. 134, 189).

Sotaa edeltäneeltä ajalta ei ole valitettavasti saatavissa tietoja, mistä Artjärvelle muuttaneet ovat tulleet tai mihin sieltä lähteneet ovat suunnanneet. Todennäköisesti muuttoliike oli vielä silloin suurimmaksi osaksi hyvin lyhytmatkaista (vrt. Rosenberg 1966: 85–90). Tällaisellakin muuttoliikkeellä on kuitenkin voinut olla merkitystä Artjärven murteen muuttumisen kannalta, sillä Kaakkois-Hämeessä pitäjien väliset murre-erot ovat huomattavat, esimerkiksi Artjärveltä Orimattilan suuntaan (ks. alaryhmien välisistä eroista Lindén 1942: XI–XVI; myös Kettunen 1940a).

Haastatteluista saamieni tietojen perusteella voi kuitenkin päätellä, että monen tie on jo varhain johtanut Etelä-Suomen kaupunkiin. Näin kertoo yksi 1920-luvulla syntyneistä informanteista, eikä hänen kertomuksensa ole epätavanomainen:

Vn1: ne oli sittek kun, siskothal lähti sittet töihih, ne lähti sitte kaikki ni Helsingin perä perältä että noin, aina sitä mukaa ku paljo oli lapsii niin, ja piäni oli paikka ja vähän oli vaam muutama lehmä ja, ja tällai ni, aina piti mennät töihih sitten, ja ku yks sisko lähti niin sit hän ho- hommas taas piikapaikan taikka jonku taas toisellej ja ja taas, mut, minä jäin sittek kotih. – – ja sittem mie en oo kaupunki ihminen niinko toiset meni kaupunkiin mut, toiset siskot meni kaupunkiin mut tota, mie sittev vaan jäin ja veli jäi tänne, ja toiset kaikki [11 sisarusta] on kaupunkiin menny. Helsingiin menivätte...

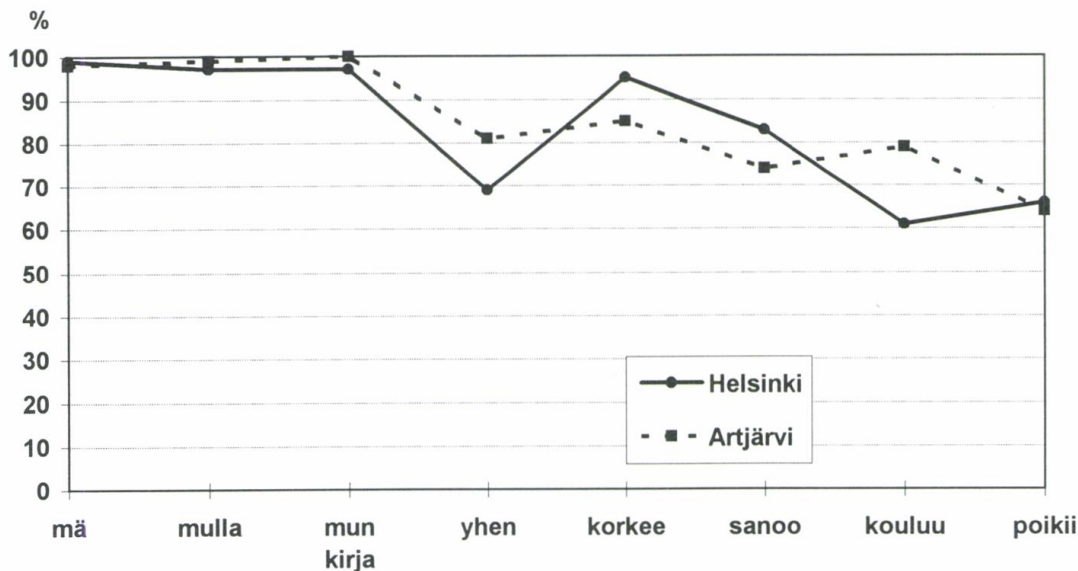
Vuodesta 1962 lähtien on saatavissa tarkkoja tietoja siitä, minkä kuntien välillä muuttoliike on tapahtunut⁸. Sekä Artjärven tulo- että lähtömuutto on tapahtunut samojen alueiden välillä ja jakaumaltaan suunnilleen samassa suhteessa. Yli kaksi kolmannesta muuttosta on jakautunut Uudenmaan ja Hämeen läänin kesken; Uudenmaan läänin osuus on ollut selvästi suurempi. Tärkeimmät muuttokohteet ja yhtä lailla tulijoiden lähtökunnat ovat olleet pääkaupunkiseudun kaupungit, Lahti ja Orimattila. Myös muut lähikunnat — Nastola, Lapinjärvi ja Iitti — ovat olleet väestövaihdossa Artjärven kanssa. Etenkin 1960- ja 1970-luvulla Lahti ja pääkaupunkiseutu erottuivat muista muuttokohteista, mutta vii-

⁸ Olen tutkinut lähtö- ja tulomuuttoa parittomien vuosien osalta seuraavista lähteistä: Tilastotietoja kuntien välisestä muuttoliikkeestä lähtö- ja tulokunnittain v. 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973; Tilastotiedotus, Väestö. Maassamuutto I: Kuntien välinen muuttoliike kunnittain 1975; Tilastotiedotus, Väestö. Maassamuutto kunnittain 1977; SVT, Väestö. Maassamuutto kunnittain 1979; Tilastotiedotus, Väestö. Maassamuutto muuton suunnan mukaan kunnittain 1981, 1983, 1985; SVT, Väestö. Maassamuutto muuton suunnan mukaan kunnittain 1987, 1989.

me vuosina niiden osuus näyttäisi hieman vähentyneen.

Mikä merkitys vilkkaalla muuttoliikkeellä ja sen suuntautumisella on ollut murteen kehitykselle? Muuttajia voi pitää merkittävänä innovaatioiden levittäjinä, sillä heidän sosiaaliset verkkonsa ovat usein löyhiä sekä uudella että entisellä kotipaikkakunnalla (ks. löyhistä ja tiheistä verkoista J. Milroy 1992: 84–86, 175–185). Pohjoisempaan Suomeen verrattuna lyhyt matka periferiasta keskuksiin on varmasti ratkaisevasti madaltanut muuttokynnystä lähialueen suuriin kaupunkeihin, pääkaupunkiseudulle ja Lahteen, jo varsin varhain. Miltei jokaisella artjärveläisellä on sukulaisia Helsingin seudulla ja Lahdessa. Lisäksi on muistettava nuori polvi, joka joutuu muuttohaluistaan riippumatta hankkimaan koulutuksensa muualta. Näillä kontakteilla on ollut ja on edelleenkin vaikutusta puhekielen muuttumiseen, sillä niiden avulla uudet variantit siirtyvät keskuksista periferian tietoisuuteen. Pelkästään omaan murteeseen kuuluvilla varianteilla ei ole elinvoimaa, ja ne korvautuvat eteläsuomalaisen aluepuhekielen piirteillä. Tästä johtuu Artjärven murteen nopea väistyminen esim. syrjäisempiin savolaismurteisiin verrattuna (esim. Heikkinen 1992, Pajarinen 1995).

Artjärven murteen kehitys näyttäisi siis etenevän yhä enemmän eteläsuomalaisten kaupunkikielten suuntaan. Seuraava esimerkki kuvastaa sitä, miten samankaltaista jo nyt lasten puhekieli on pääkaupungissa ja noin sadan kilometrin päässä itäuusmaalaisella maaseudulla. Kuvio 3 esittää artjärveläisten ja helsinkiläisten lasten variaatiota seuraavissa kielenpiirteissä: yksikön 1. pers. persoonapronominin nominatiivimuoto (*mä*) ja obliivisijavartalo (*mulla*), yks. 1. persoonan omistus rakenne ei-refleksiivisissä tapauksissa (*mun kirja*), kato *hd*-yhtymässä (*yhen*) ja jälkitavujen *A*-loppuiset vokaaliyhtymät (*korkee*, *poikii*, *sanoo*, *kouluu*). Helsingin tiedot pohjautuvat Pia Mäkelän pro gradu -työhön (1993), jossa hän on tutkinut 5- ja 7-vuotiaita helsinkiläislapsia.

Kuvio 3. Artjärveläisten ja helsinkiläisten lasten yleispuhekielisyyden vertailua.

Kuviosta 3 voi havaita, että artjärveläisten ja helsinkiläisten lasten erot ovat hyvin pieniä, enimmilläänkin alle 20 prosenttiyksikköä. Se, miten pitkälle nykyvariaation perusteella voi ennustaa tulevaisuutta, riippuu siitä, miten luotettavana ikäryhmien eroihin perustu-

vaa näennäisaikamenetelmää pidetään. Näennäisaikatutkimukset perustuvat siihen oletukseen, että nuorena opitut piirteet säilyvät varsin muuttumattomina läpi elämän. Monet reaalitieteelliset tutkimukset ovat tukeneet tätä hypoteesia. (Chambers ja Trudgill 1980: 88–94, 163–167; Downes 1988: 197–199; Bailey ym. 1991; Chambers 1995: 193–206; Paunonen 1995b: 514–515, 527–528.)

SOSIAALISET MUUTTUJAT VARIAATION SELITTÄJINÄ

Lingvististä variaatiota on yritetty selittää useilla eri tavoilla, mutta keskeisimmiksi sosiaalisiksi muuttujiksi ovat osoittautuneet ikä, sukupuoli ja sosiaalinen tausta (Chambers 1995: 7). Artjärven murteen variaatiota näyttäisi selittävän parhaiten ikä: vanhimmat informantit ovat murteellisimpia, keski-ikäiset muita yleiskielisempiä ja lapset ja nuoret ovat melko yleispuhekielisiä. Hyvä esimerkki tästä on yksikön 1. persoonan pronominiinien variaatio (ks. kuviota 1 s. 21).

Variaationtutkimuksessa on toistuvasti havaittu yhdenmukaisia sukupuolieroja: naiset suosivat (useimmiten standardin mukaisia) prestiisivariantteja, miehet taas suppealevikkisiä paikallisvariantteja (esim. Trudgill 1983: 161–162; Downes 1988: 178–180; Fasold 1990: 92–93; J. Milroy 1992: 86; Chambers 1995: 107–113). Suomalaistutkimuksissa on toistuvasti todettu, että naiset näyttävät pyrkivän jonkinlaiseen kompromissiin ja välttävän leimallisia variantteja (Nuolijärvi 1986a: 219; Mielikäinen 1988: 108). Tämä pätee monessa piirteessä myös Artjärvellä. Esimerkiksi kaakkoishämäläinen *min*-variantti esiintyy vain miehillä, ja naiset suosivat yleispuhekielistä *mun*-varianttia. Vaikka vastaavanlaisia sukupuolieroja on aineistossani muitakin, läheskään kaikissa piirteissä variaatio ei ole yhtä selväpiirteistä.

Suomalaisessa sociolingvistiikassa sosiaalista taustaa on hyödynnetty lähinnä kaupunkikielten tutkimuksessa. Useimmiten kriteerinä on käytetty koulutusta tai ammattia (ks. esim. Silvennoinen 1980: 43–45; Jonninen-Niilekselä 1982: 15; Nuolijärvi 1986a). Maaseutumurteita tutkittaessa informantijoukko on usein valittu taustaltaan mahdollisimman homogeenisesta joukosta. Mitä lähemmäksi nykyhetkeä tullaan, sitä vaikeampi on sivuttaa maaseutuväestön heterogeenisuutta; sosioekonomista taustaa ei voi enää eliminoida (ks. esim. Heikkilä 1992: 8). Omassa tutkimuksessani koulutus- tai ammattierojen korrelaatio lingvistiseen variaatioon ei vaikuttanut johdonmukaiselta (Lappalainen 1994: 234).

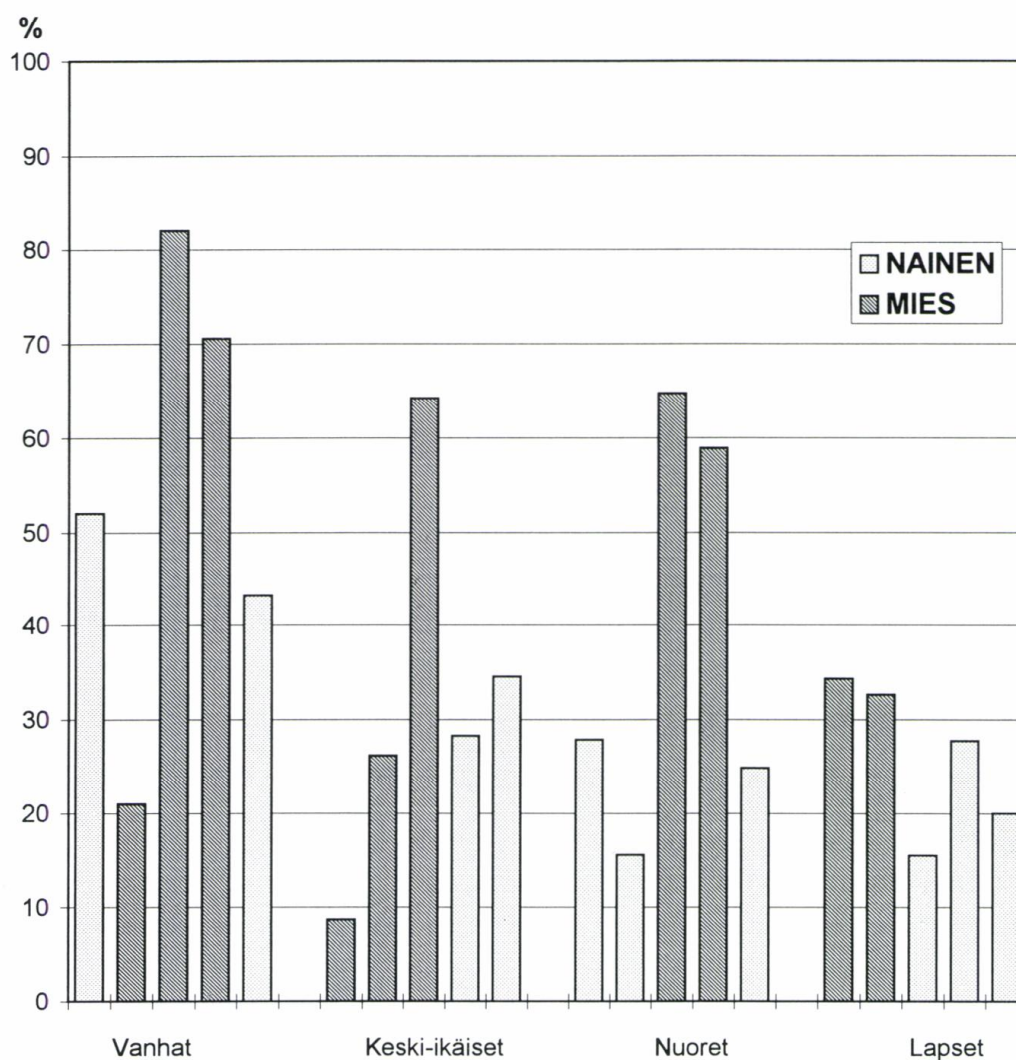
YKSILÖN JA RYHMÄN SUHDE VARIAATION SELITTÄMISESSÄ

Sosiaalisille muuttujille näyttäisi olevan yhteistä se, että useimmissa tutkimuksissa ainakin osa lingvistisestä variaatiosta korreloi niiden kanssa, kuitenkin yhdellä varauksella: tällöin on tarkasteltava ryhmäkeskiarvoja. Ei edes muuttujien kombinaatio tunnu riittävän, jos halutaan erotella yksilöitä toisistaan. Yleistendensejä voidaan siis hahmotella, mutta yksilöiden kielellisiä valintoja ei pystytä selittämään.

Ryhmäkeskiarvoja käyttämällä olen pystynyt osoittamaan, mihin suuntaan Artjärven

murre on muuttunut ja muuttumassa. Idiolektien erojen tulkitseminen sen sijaan vaikuttaa mahdottomalta tehtävältä. Keskiarvojen takana on useimmiten äärimmäisen heterogeeninen ryhmä, jonka muodostavat yksilöt ovat variaatioiltaan täysin erilaisia. Kuka tällöin on ryhmän »tyypillinen» edustaja, kuka poikkeus? Ongelmaksi nousee yksilön ja ryhmän suhde. Vaikka kielellinen variaatio keskimäärin korreloisikin sosiologisten muuttujien kanssa, kaikki idiolektit eivät asetu jakaumaan odotuksenmukaisella tavalla (esim. Hudson 1980: 163–167). Havainnollistan tätä problematiikkaa yhdellä esimerkillä.

Kuviossa 4 artjärveläiset informantit on asetettu ikäjärjestykseen vasemmalta oikealle siten, että vanhimmat ovat vasemmalla ja nuorimmat oikealla; lisäksi naiset ja miehet on erotettu toisistaan. Pylväät kuvaavat kuuden kielenpiirteen perusteella laskettua kokonaismurteellisuutta⁹; mitä korkeampi pylväs on, sitä murteellisempi yksilö on kyseessä. Kuvion ilmentämän variaation tarkempi analyysi paljastaa sen tosiasian, ettei yksilöiden välisiin eroihin pääse käsiksi perinteisin keinoin eli sosiaalisten muuttujien avulla.

Kuvio 4. Kaikkien informanttien kokonaismurteellisuus.

⁹ Käytetyt piirteet ovat seuraavat: *l*, *r* ja *t* yleiskielen *d*:n vastineena, yks. 1. persoonan pronominit (*miä*, *minu*-), mon. 1. pers. pronominit (*myä*, *meiti*-), vaihtelematon *tt* yleiskielen *ts*-yhtymän vastineena, *inen*-nomien lyhyet muodot (*punain*, *ensimmäin*) ja *iA*, *UA*-yhtymien monoftongiutuneet muodot (*-ii*, *-UU*) (ks. tarkemmin Lappalainen 1994: 196–198).

(Ks. tarkemmin Lappalainen 1994: 198–213.)

On tietysti aiheellista kysyä, onko tarpeenkaan tarkastella variaatiota yksilötasolla. Yksilön ja ryhmän suhdetta on toki pohdittu aiemminkin sosiolingvistiikassa (ks. Paunonen 1976: 213–215; Juusela 1989: 18–22). Suuri osa sosiolingvisteistä (esim. Labov) ei ole ollut varsinaisesti kiinnostunut yksilöistä, ainoastaan yksilöiden muodostamista ryhmistä. Heidän mukaansa säännönmukaisia korrelaatioita voidaan löytää ainoastaan ryhmiä tarkastelemalla. Yksilöiden tarkastelua on pidetty epäluotettavana, idiolektien on katsottu edustavan »vapaata variaatiota», joka ei ole tutkimisen arvoista. Yksilölliset erot onkin monesti jätetty huomiotta tai kuitattu pelkällä maininnalla. Labovin mukaan kieli on yhteisön eikä yksilön ominaisuus; yksilön mahdollisuus kontrolloida kielellisiä valintojaan on vähäinen. (Downes 1988: 84–87; Labov 1989: 52; Figueroa 1994: 72–73, 80–90, 99, 100.)

Monet tutkijat ovat kuitenkin kiinnittäneet huomiota esimerkiksi ryhmäkeskiarvojen ongelmiin: toisinaan kahden ryhmän tuloksissa saattaa olla runsaasti päällekkäisyyttä tai ainakin ryhmän sisäinen hajonta on suuri. (Hudson 1980: 163–167; L. Milroy 1987a: 136–137 ja 1987b: 206; Fasold 1990: 251–252.) Yksilön merkitys kielellisissä muutoksissa on tunnustettu (ks. Juusela 1989: 18–22), ja on löydetty keinoja, joilla yksilöiden välisiin eroihin voi päästä käsiksi (L. Milroy 1987b: 131–134). Yksilöiden tutkimisen tärkeyttä on korostettu monessa yhteydessä. Figueroa toteaa sosiolingvistiikan metateorian analyysissään, että perinteisen sosiolingvistiikan puutteena on ollut kyvyttömyys selittää yksilön käyttäytymistä. Hänen mielestään tutkimuskenttää olisi kehitettävä enemmän idiolektin tutkimisen suuntaan. (1994: 171, 182.) Suomalaisista tutkijoista muun muassa Mielikäinen ja Paunonen ovat korostaneet idiolektin kiinnostavuutta, vaikka he itse ovatkin keskittyneet tutkimaan enemmän ryhmiä kuin yksilöitä (Mielikäinen 1980: 23–24; Paunonen 1982: 89–90).

Esimerkiksi suomalaisissa väitöskirjoissa on tarkasteltu tuloksia idiolekteittain (esim. Nuolijärvi 1986a, Nahkola 1987, Juusela 1989), mutta selittämisessä ei ole aina välttämättä päästy kovin pitkälle toisaalta siksi, että aineistot ovat olleet suuria ja toisaalta sosiaalisen taustatiedon vähäisyyden vuoksi (ks. Nuolijärvi 1988b: 82). Juusela on oikeassa todetessaan, että on » – – epärealistista toivoa, että jokaiselle yksilömurteen piirteelle löytyisi selitys puhujan henkilöhistoriasta tai hänen psykososiaalisesta taustastaan, vaikka niitä selviteltäisiin kuinka tarkoin. Taustatietojen täydellinen huomiotta jättäminen kalventaisi kuitenkin selvästi variaatiosta saatavaa kuvaa.» (1989: 20.)

Sosiaaliset muuttujat ovat ainakin jossain suhteessa osoittautuneet riittämättömiksi, vaikka ne ovat yhä relevantteja, kuten olen pyrkinyt osoittamaan. Niiden hyödyntämistä pitäisi miettiä osin uudestaan; sama pätee myös ryhmän käsitteeseen. Sosiolingvistiikassa aineistot on useimmiten hankittu haastatteleamalla sosiaalisten taustamuuttujien perusteella valittuja informantteja. Erillisten yksilöiden sijasta olisi kiinnostavampaa tutkia olemassa olevia ryhmiä, sosiaalisia verkkoja (Milroy 1987a: 35–36), ja niiden jäsenten keskinäistä vuorovaikutusta (vrt. Nuolijärvi 1990: 120). Tätä kautta olisi ehkä mahdollista ymmärtää ja selittää paremmin idiolektien välisten erojen syitä.

LÄHTEET

- ANTILA, ULLA 1982: Jälkitavujen *a*, *ä*-loppuiset vokaaliyhtymät. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), Tampereen puhekieli tutkimuskohteena s. 83–95. *Folia Fennistica & Linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- BAILEY, G. – WICKLE, T. – TILLERY, J. – SAND, L. 1991: The apparent time construct. – *Language Variation and Change* 3 s. 241–264.
- CHAMBERS, J. K. 1995: *Sociolinguistic theory. Linguistic variation and its social significance*. Basil Blackwell, Oxford.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DOWNES, WILLIAM 1988: *Language and society*. Second Edition. Fontana Paperbacks, London.
- ERIKSSON, AILA 1988: »Eniän em puhu mitiän». Lammin murteen erityispiirteiden tasoittumisesta. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen laitos.
- FASOLD, RALPH 1990: *The sociolinguistics of language*. Basil Blackwell, Oxford.
- FIGUEROA, ESTHER 1994: *Sociolinguistic metatheory*. Pergamon, Oxford.
- HEIKKILÄ, SATU 1992: Neljän ikäpolven puhekielen variaatiosta Alavudella. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HEIKKINEN, ANNIKA 1992: Lapinlahden murteen säilymisestä eri ikäpolvilla. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- HELTOLA, KAI 1991: Elimäen lukiolaisten puhekielen piirteitä. Elimäen murteen tasoittumisesta. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- HUDSON, R. A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ITKONEN, TERHO 1991: *Kieliopas*. Viides painos. Kirjayhtymä, Helsinki.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1982: Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), Tampereen puhekieli tutkimuskohteena s. 7–35. *Folia Fennistica & Linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- JUUSELA, KAISU 1989: Törmäsmurteen variaatiosta. Jälkitavujen *i*-loppuisen diftongin edustus Töysän murteessa. SKS, Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1940a: Suomen murteet III A. Murrekartasto. SKS, Helsinki.
- 1940b: Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon. SKS, Helsinki.
- LABOV, WILLIAM 1989: Exact description of the speech community: short *a* in Philadelphia. – Ralph W. Fasold & Deborah Schiffrin (toim.), *Language change and variation* s. 1–57. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- LAPPALAINEN, HANNA 1994: Artjärven murteen variaatioilmiöitä. Ikävariaation tarkastelu ja kahden eri haastattelutilanteen vertailua. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LENTO, REINO 1951: Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939. Väestöpoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- LINDÉN, ANU 1994: Yleiskielestä puhekieleen. Kielellisestä variaatiosta nuortenpalstojen kirjeissä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LINDÉN, EEVA 1942: Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I. Konsonantisto. SKS,

- Helsinki.
- 1944: Kaakkoishämäläisten murteiden äännehistoria II. Vokaalisto. SKS, Helsinki.
- 1946: Iitin ja sen lähiseutujen omistusliitteisestä taivutuksesta. – *Virittäjä* 50 s. 1–49.
- 1959: Possessiivisuffiksien viittaussuhteista. – Pertti Virtaranta, Terho Itkonen & Paavo Pulkkinen (toim.), *Verba docent*. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959 s. 294–308. SKS, Helsinki.
- MA = Muoto-opin arkisto. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MANTILA, HARRI 1992: Ei tääläkhän senthän jorkhaisen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h:n* variaatio peräpohjalaismurteissa. SKS, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1980: Nykysuomalaisen puhekielen tutkimuksen taustaa. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros* s. 1–40. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos, Jyväskylä.
- 1982: Nykypuhe-suomen alueellista taustaa. – *Virittäjä* 86 s. 277–294.
- 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuisen nainen* s. 92–111. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- MILROY, LESLEY 1987a: *Observing and analysing natural language. A critical account of sociolinguistic method*. Basil Blackwell, Oxford.
- 1987b: *Language and social networks*. Second edition. Basil Blackwell, Oxford.
- MILROY, JAMES 1992: *Linguistic variation and change. On the historical sociolinguistics of English*. Blackwell, Oxford.
- MÄKELÄ, PIA 1993: »Mä tiijän, mut tiedätkö sinä». Viisi- ja seitsemänvuotiaiden helsinkiläislasten puhekielen variaatiosta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NAHKOLA, KARI 1982: Havaintoja perihämäläisen murteen muuttumisesta. – *Sananjalka* 24 s. 25–41.
- 1987: Yleisgeminaatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta. SKS, Helsinki.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1976: *Artjärven keruukertomus*. MA.
- 1986a: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. SKS, Helsinki.
- 1986b: »Ota minut sinun uniin» (Juice Leskinen). Nykysuomalaisen omistusmuotojärjestelmästä. – Pentti Leino & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Kieli* 1 s. 157–182. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 1988a: Kielenulkoisten taustamuuttujien huomioon ottaminen 1800-luvun ja 1900-luvun alun murretutkimuksissa. – Jyrki Kalliokoski, Pentti Leino & Pertti Pyhtilä (toim.), *Kieli* 3 s. 117–160. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 1988b: Sukupuoli kielellisen tuotoksen muovaajana. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuisen nainen* s. 73–91. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1990: Keskustelunanalyysi. – Klaus Mäkelä (toim.), *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta* s. 114–141. Gaudeamus, Helsinki.

- PAJARINEN, JAANA 1995: Liperin murre vuonna 1990. Muuttuuko kivenpyörittäjienkin kieli? Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PALANDER, MARJATTA 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tuntemuksesta. – Virittäjä 86 s. 164–176.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Tulosten tarkastelua. – Heikki Paunonen, Aila Mielikäinen & Matti Suojanen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus, esitutkimusraportti s. 212–230. Käsikirjoite. MA.
- 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), Sosiolingvistiikan näkymiä s. 35–110. Gaudeamus, Helsinki.
- 1995a: Puhekielen kielioppia etsimässä. – Jan Rydman (toim.), Tutkimuksen etulinjassa s. 183–201. WSOY, Porvoo.
- 1995b: Puhesuomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä. – Virittäjä 99 s. 501–531.
- 1995c [1982]: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- PUROLA, TAPANI 1964: Maassamuuton vilkkaus. Tutkimus maassamuuton vilkkauksen alueittaisista eroista ja niihin liittyvistä tekijöistä Suomessa vuosina 1951–1955. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia. Helsinki.
- RIIHIAHO, SARI 1990: Havaintoja pudasjärveläisten seitsemäsluokkalaisten puhekielestä. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- ROSENBERG, ANTTI 1966: Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821–1880). Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- SIITONEN, KIRSTI 1981: Dialektologian ja sosiolingvistiikan suhteesta. – Kirjoituksia puhekielestä s. 43–58. Turun puhekielen projektin julkaisuja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku.
- SILVENNOINEN, LEENA 1980: Jyväskylän osatutkimuksen kulku. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros s. 41–56. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos, Jyväskylä.
- 1981: *a, ä* -loppuiset vokaaliyhtymät Jyväskylän puhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros s. 1–34. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 3. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos, Jyväskylä.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STOCKMAKARI, PÄIVI 1988: Lappeen murteen nykyedustus kolmen ikäpolven puhekielestä. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen laitos.
- THELANDER, MATS 1979: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. Del 1. Materialbeskrivning och analys på språkdragsnivå. Uppsala.
- TRUDGILL, PETER 1983: On dialect. Basil Blackwell, Oxford.
- VIRTARANTA, PERTTI 1958: Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa. SKS, Helsinki.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1994: Murteenseuruu. Suunnitelma Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen johtokunnan kokoukseen 24.4.1989. Korjattu ja ajantasaistettu versio. Moniste.

▷

TILASTOLÄHTEET

- Artjärven henkikirjat. Artjärven kunta.
- Suomen tilastolliset vuosikirjat 1900–1994. Tilastokeskus, Helsinki.
- SVT = Suomen virallinen tilasto.
- SVT, Väestö. Maassamuutto kunnittain 1979. Tilastokeskus, Helsinki.
- SVT, Väestö. Maassamuutto muuton suunnan mukaan kunnittain 1987, 1989. Tilastokeskus, Helsinki.
- Tilastotiedotus, Väestö. Maassamuutto muuton suunnan mukaan kunnittain 1981, 1983, 1985. Tilastokeskus, Helsinki.
- Tilastotiedotus, Väestö. Maassamuutto I: Kuntien välinen muuttoliike kunnittain 1975. Tilastokeskus, Helsinki.
- Tilastotiedotus, Väestö. Maassamuutto kunnittain 1977. Tilastokeskus, Helsinki.
- Tilastotietoja kuntien välisestä muuttoliikkeestä lähtö- ja tulokunnittain 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973. Painamattomat tilastot. Tilastokeskus, Helsinki.
- SVT, Väestö. Väestönmuutokset 1900–1975. Tilastokeskus, Helsinki.
- SVT, Väestö. Väestönmuutokset kunnittain 1980–1994. Tilastokeskus, Helsinki.
- SVT, Väestö. Väestörakenne ja väestönmuutokset kunnittain 1976–1979. Tilastokeskus, Helsinki.

VARIATION AND ITS EXPLANATION, WITH RESPECT TO DIALECT MATERIAL FROM SOUTHEAST HÄME

In sociolinguistics, variation is regarded as the self-evident starting point, and the objective is then to explain it in terms of correlations between linguistic and social variables. This article examines how variation can be interpreted, and what kinds of problems may arise in the explanation of variation. It is based on data from the Artjärvi dialect in Southern Finland: interviews ($n = 20$) with representatives of four different age-groups, carried out in 1993, plus comparative material collected earlier.

The writer examines the preservation and decline of various dialectal features from different sources. It seems that the most marked features have given way to more widely spread variants from the standard spoken language (see Figure 1, Tables 1 and 2). This development appears to have occurred more quickly in Southern Finland than elsewhere in the country. The rapid levelling of the dialect can be explained by the loose social networks of the speakers: the migration movement began earlier in Southern Finland than in the rest of the country, and it resulted in the spread of new

variants to Artjärvi. Contacts with the main towns in Southern Finland have been lively for several decades.

The variation correlates to some extent with social factors, sex, age and social background. However, explanations at the individual level cannot be proposed with traditional methods, since the groups are very heterogeneous in their internal variation (see Figure 4). The article ends with a discussion of how social networks can be relevant to the interpretation of idiolectal differences. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Hanna.Lappalainen@helsinki.fi*